

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Кота Тараса Борисовича

**«Використання практики Європейського Суду з прав людини при
прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України»**

подану на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 081 Право

**Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науковими
програмами, планами, темами.**

На сучасному етапі розвитку правової системи України питання забезпечення ефективного судового захисту прав і свобод людини набувають особливої актуальності. Конституційно визначений європейський вектор розвитку держави, імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини, виконання Україною міжнародних зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а також набуття статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу обумовлюють необхідність вдосконалення національного правозастосування відповідно до практики Європейського суду з прав людини, не лише шляхом формального застосування положень Конвенції, а й глибокого розуміння правових позицій Суду та їх належної імплементації у діяльність національних судів.

Особливого значення ця проблема набуває у сфері цивільного судочинства, оскільки саме цивільні справи становлять найбільш численну категорію судових спорів, безпосередньо пов'язаних із реалізацією та захистом фундаментальних прав людини. Саме тому практика Європейського суду з прав людини дедалі більше перетворюється із міжнародного орієнтира на один із ключових інструментів забезпечення єдності судової практики, реалізації принципу верховенства права та підвищення якості судових рішень.

Водночас аналіз сучасної судової практики свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із неоднаковим використанням рішень Європейського суду з прав людини, різним рівнем аргументації судових рішень, випадками формального цитування окремих рішень без належного врахування їх змісту та

правової природи. За таких умов комплексне дослідження використання практики Європейського суду з прав людини під час розгляду цивільних справ є своєчасним, суспільно необхідним та має важливе значення для розвитку як науки цивільного процесуального права, так і судової практики.

Безперечною перевагою дисертації є комплексний характер дослідження. Автор не обмежується аналізом окремих аспектів застосування практики Європейського суду з прав людини, а розглядає проблему системно: від визначення правової природи практики Суду до її використання при вирішенні цивільних, сімейних, житлових і трудових спорів, а також досліджує вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток цивільного та цивільного процесуального законодавства України. Такий підхід свідчить про цілісне бачення предмета дослідження та відповідає сучасним тенденціям розвитку юридичної науки.

Актуальність обраної тематики підтверджується також недостатнім рівнем її комплексної наукової розробленості. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених окремим питанням діяльності Європейського суду з прав людини, комплексні дослідження особливостей використання його практики саме при вирішенні цивільних справ практично відсутні. У зв'язку з цим дисертація Кота Т. Б. заповнює існуючу прогалину у вітчизняній доктрині цивільного права.

Дисертаційне дослідження є актуальним як у теоретичному, так і у практичному вимірі, відповідає сучасним потребам розвитку національної правової системи, практиці правозастосування та процесам гармонізації українського законодавства із європейськими правовими стандартами.

Актуальність теми підтверджується також тим, що дисертаційну роботу виконано відповідно планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету: «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер – 0118U003550), «Оновлення приватного права України в умовах євроінтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер – 0122U201568).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій.

Дослідження має цілісний, самостійний характер та вирізняється належним науковим рівнем і актуальністю. Повнота змісту дослідження знаходить своє відображення у тому, що тут наводиться детальний фактичний матеріал, що включає обґрунтування, гіпотези, а результати наукового пошуку описуються в найбільш цілісній з точки зору наукового пізнання формі.

Особистий внесок здобувача полягає насамперед у формуванні власної концепції використання практики Європейського суду з прав людини при вирішенні цивільних справ національними судами. Автором запропоновано низку оригінальних наукових положень щодо визначення правової природи практики ЄСПЛ, її місця у системі джерел права України, критеріїв її використання судами, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного, сімейного та процесуального законодавства.

Всі висновки дисертації ґрунтуються на широкому аналізі міжнародно-правових актів, національного законодавства, рішень Європейського суду з прав людини, практики Верховного Суду, наукової літератури та сучасних доктринальних підходів українських і зарубіжних учених. Це свідчить про високий рівень наукової самостійності здобувача, його здатність до критичного аналізу та узагальнення значного масиву джерел.

Стосовно багатьох проблем автор висловлює свою позицію, наводить додаткові аргументи на користь вже висловлених в юридичній літературі поглядів учених та практиків, до позицій яких він схиляється, а також вдається до обґрунтованої критики тих наукових поглядів, які на його думку є спірними.

Наукові положення, висновки і рекомендації сформульовані дисертантом з належним ступенем достовірності та обґрунтованості, що вимагається від такого роду досліджень, у своїй переважній більшості мають переконливий характер. Доречно вказати на переважно критичний підхід автора до опрацювання джерельної бази, якому властиві глибокий аналіз досліджуваного матеріалу, уживання коректної наукової полеміки з іншими науковцями та високий рівень аргументації власного підходу до формулювання тих чи інших

положень, висновків і пропозицій, що свідчить про наукову зрілість дослідника, його обізнаність з наявними у науці і правозастосовній практиці проблемами та високу загальнонаукову культуру.

Логіка побудови роботи є послідовною, а всі структурні елементи дисертації взаємопов'язані між собою та підпорядковані досягненню поставленої мети дослідження.

Ступінь наукової новизни результатів дисертаційного дослідження.

Аналіз змісту роботи, сформульованих автором положень, що виносяться на захист, а також отриманих результатів дає підстави констатувати, що дисертація характеризується наявністю елементів наукової новизни, які мають теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку науки цивільного та цивільного процесуального права та вдосконалення практики застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у діяльності національних судів.

Серед положень, які характеризуються найбільшою науковою новизною, доцільно виокремити такі.

1. Заслугує на особливо позитивну оцінку авторська концепція правової природи практики Європейського суду з прав людини як особливого виду судової практики, якій притаманна трьохкомпонентна структура, що охоплює правозастосовний, правоінтерпретаційний та контрольно-наглядовий елементи.

Запропонована трьохелементна модель дозволяє комплексно пояснити юридичну природу практики Суду, показати механізм її впливу на національне судочинство та розкрити багатофункціональний характер діяльності Європейського суду з прав людини. Такий підхід значно розширює існуючі доктринальні уявлення про місце практики Суду у системі джерел права та створює підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері європейського правосуддя.

2. Вагомим науковим здобутком дослідника є розроблення комплексного авторського визначення поняття практики Європейського суду з прав людини у якому поєднуються функціональний, інституційний та правозастосовний аспекти. Перевагою запропонованої дефініції є її універсальність та можливість

практичного використання як у наукових дослідженнях, так і під час удосконалення законодавства та судової практики.

3. Високої оцінки заслуговує запропонована автором класифікація п'яти рівнів правового регулювання використання практики Європейського суду з прав людини у національному судочинстві, а саме: конституційний, рівень міжнародно-правових зобов'язань, спеціальний, галузевий та юрисдикційний.

Автор фактично створює цілісну модель взаємодії міжнародного та національного права, що має важливе значення як для науки так і для практики правозастосування. Запропонований підхід дозволяє більш чітко визначити місце кожного елемента нормативного регулювання та сприяє однаковому застосуванню практики Європейського суду з прав людини судами України.

4. Безперечно вагомим науковим результатом є обґрунтування необхідності внесення змін до законодавства України щодо обов'язку врахування судами рішень Європейського суду з прав людини, винесених не лише щодо України, але й щодо інших держав – учасниць Конвенції. Дана пропозиція має найбільшу практичну перспективу. Вона базується на сучасному розумінні ролі практики Суду як єдиного механізму тлумачення положень Конвенції та відповідає усталеним підходам самого Європейського суду з прав людини.

5. Серед положень наукової новизни, які набули подальшого розвитку слушною є позиція щодо обґрунтованого використання національними судами практики Європейського суду з прав людини, відповідно до якої посилання на рішення Суду не є необхідним у разі, якщо спірні правовідносини урегульовано національним законом достатньо чітко і такі норми узгоджуються із положеннями Конвенції.

Позитивної оцінки заслуговують також інші положення наукової новизни, зокрема пропозиції щодо вдосконалення положень Сімейного кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України, розвиток концепції легітимних очікувань як складової права власності, уточнення змісту права на справедливий судовий розгляд.

Повнота опублікування основних положень дисертації.

Теоретико-прикладні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи, що містять визначені елементи наукової новизни, повною мірою знайшли відображення у 8 наукових працях: 4 наукові статті, опубліковані у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України із юридичних наук, та 4 тез доповідей на наукових конференціях.

Аналіз змісту опублікованих праць свідчить, що вони повною мірою відображають основні положення дисертації, не дублюють одна одну, а висвітлюють окремі аспекти проведеного дослідження, що відповідає вимогам щодо апробації результатів наукової роботи.

Теоретична та практична значущість отриманих результатів дослідження полягає в тому, що положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертаційному дослідженні, становлять певний внесок у розвиток науки цивільного права, можуть застосовуватися у: – науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень проблем використання практики Європейського Суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами; в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право»; «Цивільний процес» у нормотворчому процесі для удосконалення цивільного та процесуального законодавства; у правозастосовній діяльності судових органів.

Оцінка структури дисертації, мови та стилю викладення матеріалу.

Дисертантом було обрано вдалу архітектуру, яка дозволила йому всебічно та послідовно розкрити обрану тему дослідження. Як і належить ґрунтовній кваліфікаційній науковій праці, дисертаційне дослідження розпочинається зі вступу, містить у собі три розділи, що композиційно складаються із восьми підрозділів. Наприкінці роботи сформульовано загальні висновки, а також список використаних джерел.

Важливою перевагою дисертації є широка джерельна база дослідження. Автором опрацьовано 315 найменувань наукових і нормативних джерел, серед яких значне місце займають міжнародно-правові акти, практика Європейського суду з прав людини, постанови Верховного Суду, праці українських та

зарубіжних учених, що забезпечило комплексність та об'єктивність проведеного дослідження.

Робота за своїм змістом повністю відповідає меті та поставленим завданням дослідження, викладена у логічній послідовності, літературною українською мовою, оформлена у відповідності з вимогами.

Дискусійні положення та зауваження.

Поряд з низкою позитивних висновків, слід відзначити, що дисертація містить окремі дискусійні положення, які потребують додаткової аргументації чи роз'яснення.

1. У дисертації зауважено, що в процесі оновлення ЦК України було взято до уваги поняття майна, яке Європейський суд з прав людини витлумачив на основі інтерпретації положень Конвенції. Водночас до категорії майна Європейський суд з прав людини відносить віртуальні активи, доменні імена, облікові записи, тощо. Ключовим критерієм їх віднесення є економічна цінність. У проєкті ЦК України ст. 199 «майном визнається сукупність речей, майнових прав і обов'язків». Водночас у Проєкті віртуальні активи, облікові записи, тощо визначені як окремі об'єкти цивільних прав зі спільною назвою – цифрова річ. Цифрова річ не є окремим видом речей, а окремим об'єктом цивільних прав. Доречно було б у роботі обґрунтувати включення в категорію «майна» цифрових речей на основі практики Європейського суду з прав людини, визначити існуючу незбалансованість.

2. На ст. 67 у підсумку, зазначено, що при тлумаченні поняття «майно» національним судам варто враховувати його розширене розуміння як комплексного правового явища, до якого належать не лише матеріальні речі, але й майнові права, легітимні очікування, права вимоги, корпоративні права, соціальні виплати та інші економічно значущі інтереси. На наш погляд, майнові права включають корпоративні права, право вимоги, тощо. Автор їх розділяє на окремі правові категорії. Більше того, інтерес не може бути складовою майна. Можливо правильно - «інші економічно значущі блага». Така позиція потребує обґрунтування з позиції рецензента.

3. У роботі, досліджуючи використання практики Європейського суду з прав людини у справах, що виникають із сімейних правовідносин вказано, що у контексті ст. 8 Конвенції та практики Європейського суду з прав людини поняття «сімейне життя» тлумачиться широко й охоплює різноманітні форми сімейних зв'язків - між подружжям, партнерами, батьками й дітьми, а також іншими близькими родичами. Такий підхід узгоджується із положеннями ст. 3 Сімейного кодексу України. У роботі залишено поза увагою шляхи імплементації рішення Європейського суду з прав людини щодо визнання сімейними стабільних одностатевих стосунків.

Станом на сьогодні Європейського суду з прав людини ухвалив щонайменше одне рішення проти України, яке безпосередньо стосується прав одностатевих пар та правового визнання їхніх стабільних стосунків. Суд вказав на необхідності альтернативної форми визнання (цивільне партнерство, зареєстрований союз, тощо).

Дотримання правил академічної доброчесності. Аналіз тексту дисертації вказує на відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі зроблено посилання на джерела інформації при використанні дисертантом наукових ідей, доктринальних напрацювань, тверджень, відомостей та дотримано вимог законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності дисертанта, використані ним методики дослідження та джерела інформації.

У рецензованій науковій роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, сфабрикований відомостей та фальсифікацій.

Висновок. Дисертаційна робота Кота Тараса Борисовича на тему: «Використання практики Європейського Суду з прав людини при прийнятті рішень у цивільних справах національними судами України» відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення

разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. Дисертаційне дослідження є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, які вирішують комплексну наукову проблему застосування стандартів Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у національному судочинстві, що має істотне значення для розвитку науки цивільного та цивільно-процесуального права, а її автор заслуговує на присудження йому ступеня – доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського
національного університету

Інна ЗАЙЦЕВА-КАЛАУР

